

Ady nyomában

Az Ady-irodalom kiadását Kovalovszky Miklós gondozza. Az úgy a legjobb kézbe került, kritikai jegyzetei egy eljövendő méltó életrajz alapanyagát adják. De sok az emlékezés, vajon mikor érünk a végére, addig pedig a régi balvélemények mellett újak csíráznak. Kevés írónkról szállingózik annyi kétes értékű legenda, sőt kártékony hírverés, mint Adyról. S immár nem is állanak meg Adynál, környezetére, családtagjaira, jó embereire ugyancsak sor kerül. Úgy érzem, senkinek sem szabad kimaradnia a forráskritika munkájából, aki Ady tüzeiben növekedett, életdrámájának nem egy hőst ismerte, némelyikhez pedig személyes kapcsolat fűzte.

ADY CSALÁDJA ÉS OTTHONAI

Ady, bár élete jelentős részét hotelszobákban töltötte, irtózott a megkötöttségektől, a nomád hajlam se hiányzott gazdag belső szőtteséből, családban gondolkodott. Görcsösen, néha szinte fuldoklón vágyakozott a szeretetre, ám, teljes értékű vonalomra keveseknél talált. Kezdjük szűkebb családjával, az Adyakkal. Első számú otthona Érmindszent volt és maradt. Bármennyire „átkos és fojtó” volt falujának az élete, szerette, magáénak vallotta, mert akit s amit mélyen magáévá fogadott, azzal legfeljebb látszólag bírt szakítani. Az ifjú, majd a zenitre érkezett költő csupán megpihenni járt haza, de ott akarta tölteni öregkorát, ott mért apjával Ady-sírkertet. Anyjához fűződő viszonya mindvégig felhőtlen maradt; Petőfi fiúi vonalmára emlékeztetett. Az „édes”, jóval fia halála után mégis úgy érezte, hogy szeretete nem bizonyult elégnek. Hallgassuk csak keservesét: „Ó, istenem, elég nekem a szomorú emlék (Bandié), nem voltam jó anya, elmenni, elmenni, bárhogy ott lenni, örök vad, ő aki olyan jó volt mindannyiunkhoz, de mink nem voltunk elég jók őhozzá, elhagytuk szegényt nyomorultan, idegenekre...” Ady Lőrincné 1918 nyarán Csucsára látogatott, ekkor találkozott utoljára fiával. Ady Lajosné és Boncza Berta között már az előző esztendőben megromlott a viszony, egy félelmetes szenvedély vert fészket mindkét félben: a „juss”. Mindenekelőtt egy tényt kell leszzegeznünk: a költő egészségének romlásával párhuzamosan nőtt Ady Lajosék étvágya, egész örökségére igényt tartottak. A háborúság két képen tört ki, egyiket Márffy, másikat Tihanyi ajándékozta Adynak, ő pedig örökmozgó életet folytatván, ideiglenesen öccsénél helyezte el őket. Boncza Berta visszakérte a képeket, s mindkét fél mutogatni kezdte a körmeit, az „édes” alig bírt közöttük békét teremteni. Csucsán pedig, ismét Ady Lajosné szerint: Bertuska Adyt „egy pillanatra sem hagyja magára se anyjával, se Lajossal”. Csakugyan így történt? Nehéz elképzelnünk. Annyi bizonyos, hogy Ady Lőrincné nem utazott fel nagybeteg, majd haldokló fiához, pedig Lajos ide-oda ingázott Pest és Mindszent között, felkísérhette volna. Ady egyedül halt meg, s a végső napokban, ha felnyitotta szemét, legfennebb baráti tekintettel találkozott. Utolsó percéig öntudatnál volt, de felnyíló szeme hiába kereste azt, akit legjobban szeretett. Ne vigasztalódjunk azzal, mintha a haldoklónak immár minden mindegy volna. Éppen ilyen joggal állíthatjuk, hogy minden fokozottan fontos. S lám, az Ady családból egyedül az „édest” tépdeste önkínzás, önvád. Úgy tetszik, az igazak kiváltsága ez? Fiának is önkínzás volt „minden ének”.

Lélektani rejtély az „édes” halála. Pesten történt 1937. november 27-én az utcán, villamosra várva. A szemtanú egyszerűen „rettenetes rémületet” érzelt arcán. „Valami borzalmasat láthatott egyetlen pillanatra, azután elindult a fal felé. Melléje ugrot-

tam, ő megingott, és felfogtam a karomba. Ha nem fogom fel, hanyattvágódik a kövön, oly erőset koppantott a sarka... Egy jajszava nem volt. Csak a rémület az arcán s már esett volna el. Halott volt". (Muzsnay László közlése.) Mit láthatott? Fia szomorú, kérdő arcát: „Merre lehettél? Miért hagytál el a végső pillanatban?"

Az Ady szülők nem folytattak harmonikus életet. Földessy Gyula mondotta el, hogy az asszony egyszer el is távozott hazulról. Hasonlóképpen mesélt életük folyásáról barátja, Balásy Miklósné. Annyi bizonyos, hogy Ady Lőrincnében sohasem fogatkozott meg a fehér izzás, de az emberi szenvedély tüze sem. Az anyai örökség fiában nőtt roppant arányúvá, némaságba fojtott lelkét fia dalolta ki. Apjához nem fűzte Adyt ilyen mély kapcsolat. Kincs Gyula koporsója mellett szakadt föl belőle, hogy ő volt igazi „apja”, s nem „az a másik”.

Sokszor vizsgálom az Ady-arcokat. A szülők aranylakodalmán készült képen egymáshoz simul a fejük, de az asszony simuló mozdulata mintha erőszakot volna. Szemükben határtalan szomorúság, ám, mindketten másként szomorúak, az „édes” bántán még most is átút a szenvedély, a szilajság, az apáé inkább fáradt, megadó, fatalista beletörődés. Sokkal többet árul el Ady Lőrinc utolsó, magányos képe. Tekintete itt elszánt, szigorú, arcvonásaiban ravaszság bujkál, érezzük, hogy jó gazda lehet, kemény markú, szerző, megtartó. Arcáról nem hiányzik a kálvinista konokság, mintha keményfából faragták volna. S mennyire szilárd, nyakas a tartása. Lajos alapjában apjára ütött volna, de inkább epigonjának, rosszul sikeredett másolatának tetszett. Arca lapos volt, nyomott, orrán csíptető, tartása nyeglén rogyadozó. Önkénytelenül fölmerül a kérdés, hogy Lajos miért nem teremtett Budapesten otthont bátyjának? A kísérlet megtörtént, de egykettőre csődöt mondott. A költő akkor sem szállott meg többé öccsénél, midőn még legényemberként Csucsárról fel-felutazott Pestre. Lajost bátyjával szemben gyógyíthatatlan kisebbségi érzet jellemezte, és kárpótlásaként válságos pillanatokban szeretetlenül, sértő modorban, olykor fényezetőn lépett fel. Holott tudnia kellett volna, hogy ezt a betegségtől gyötört, szüntelen végső feszültségben élő, limeseken járó zsenit csakis szeretettel, megértő jósággal lehet úgy-ahogy féken tartani. Ady Lajos felesége, a falusi tésasszony, a főzésen kívül a vizslatás és a cselszövések terén remekelt. Az „öcsémet” elsősorban rideg számítás jellemezte. Bátyját szinte utolsó percéig hasznosította, halála előtt három nappal pedig magára hagyta. Alig hült ki Ady Endre, valahol a mélyben már megtörtént a hadüzenet a jussért. Ebben a küzdelemben egyedül Ady Lőrinc nem vett részt. Kurtanemesi-paraszti szíve egyetlen csatáteret ismert, a földet. Ady Lőrinc is haszonra, szerzésre törekedett egész életében, de erejével, ésszel, verejétkkel. Ady Lajos alkatában nyomát sem találtam az apai erőnek. Apja szerző természetete inkább haszonleséssé fajult benne.

Az igazságnak tartozom ezzel az elemzéssel éppen most, midőn Ady második otthonának dorgára térek. Ady Párizsban sem bírt otthontalanul élni, fészket pedig Lédáéknál találta meg a Rue de Levis 92. alatt. Mindig úgy érezte, vagy tért meg ide, mintha haza menne. Sokat írtak az itt lejátszódó drámákról, lényegesen kevesebbet arról, hogy otthont, menedéket, asszonyi melegséget nyújtott Adynak, s légkörében oldódtak fel mérhetetlen magányának a görcsei. A nagy szenvedélyek mindig viharosak, és válságokat kavarnak, Ady nem egyszer sértődötten távozott a Rue de Levis 92. alól, de Lédá szenvedélye; bármekkora tüzek lobogtak benne, sohase volt elutasító, Ady pedig tudta, hogy visszavárja. Ady Lajosné mégis ízléstelenül sértő és igaztalanul vádló sorokat mond erről a kétségtelen Ady-otthonról: „A kíméletlen önzéseknek s az önző célokat körülkúszó furfangnak ruadelevisi légköréből pedig — sajnálatomra — én annyi köznapiságot és közönséges mivoltot érzek ki (arról nem is beszélve, mennyire hiányzanak nekem a kapott képből a rend, a tisztaság, a lelkiismeretesség és egyenesség alkatrészei!), hogy csak mélyen sajnálni tudom ma már Adyt, amiért egyáltalában odakerült”: Milyen tiszta szilágysági magyarság szólal meg: „kiézés a légkörből” —, nos ennél csak a beézés a légkörbe lehet érdekfeszítőbb. Azután a „kapott képből” hiányzó „alkatrészek”. Ugyan kitől kaphatta Ady Lajosné a „képet”? Miféle önzés fűthette Lédát? Anyagi természetű?

Ady szegény legény volt, és maradt mindhalálig. Helytelen irányba csábította Adyt? Perdöntő bizonyítékkal válaszolok. A Prager kiadó 1937 folyamán Pozsonyban kiadta az *Ady-dokumentumok könyvét*, a költő több ismeretlen levelének hasonmásával. Az egyik Léda tanácsaira válaszol: „amiket ezekről mondott s írt, mind úgy van, igaz és tudom is, hogy *nekem föl kell szabadulnom*. (Az aláhúzás Adyé.) Karácsonyra jelenik meg új verses könyvem, de ez már tovább nem mehet, anyagilag pedig egyre komikusabb lesz a kontraszt nevem, igényeim, korom és bevételeim között, ha — tragikus nem volna. Mégis úgy gondolom, ha hatszáz korona *föltétlen*, *minimális* (az aláhúzás Adyé) pénzem lesz január 1-től havonként; akkor szerényen bárhol megélhetek jobban, mint Budapesten. Addig is, míg regényem, vagy egy különös, új, szép színpadi munkát elkészíthetek”. De mit jelentett a Léda ajánlotta „felszabadulás”? Léda már ennek előtte egy ízben visszaküldette Adyval a mecénásától kapott ezer frankot, mert volt pénze. Ugyanakkor — és ez a fontosabb — ki akarta szabaddítani önpusztító életének a hínárjából. Önzésnek nevezhetjük ezt, vagy „önző célokat körülkúszó furfangnak”? Más kérdés, hogy Ady tudott volna másként élni? Ez azonban mit sem változtat Léda féltő aggodalmának értékén. Léda párizsi otthonának a légköre pedig ott van Ady életművében. Nem hallgathatom el, hogy Ady Lajos még magánbeszélgetései során sem szólt ekkora kíméletlenséggel Lédáról.

A harmadik otthont, Csucsát tekinthetjük Ady igazi otthonának. Ő volt itten a gazda, apja maga hozta a nehéz háborús években szekéren az évi búzát, a „várnak” ugyancsak a költő adott történelmi rangot. Ady ellen olyan elszánt és gonosz erők mozdultak meg, hogy akkortájt „végvár” nélkül aligha bírt volna élni. Mégis — úgy hiszem — Csucsra nem csupán menedéket és Csinszka melegségét jelentette. A háborús Budapest egyre idegenebb lett néki, azt is tudta, hogy a háborút elveszítjük, és „szörnyű nagy romlásra készül Pannónia”, mert vátesz volt, küldött, érezte határtalan felelősségét: utat kellett mutatni. Midőn Csucsára költözött, kelet felé tért a tegnapi Párizs-rajongó, a tőhöz és kútfőhöz, gyökereihez, szélesebb értelmű szülőföldjére, Partiumba, Erdély kapujába. A világháború végén nem szívesen költözött Csucsáról a Veres Pálné utcába. Úgy tért oda, mintha „távolra” menne pusztulni. Csucsáról a háborús Budapest a „távol” jelentette, melyet maga mögött hagyott, és félelmetesen kitágult szeme immár a jövőbe meredt. Szabad eshetőségekkel játszani? Úgy vélem olykor hasznos, sőt szükséges. Sokszor fölvetették már, vajon mi lett volna Petőfiből, ha nem tűnik el Segesvárnál? Hitem szerint még nagyobb költő. És mi történik Adyval, ha szervezete az országéval együtt nem omlik össze, s még termő esztendők következnek? Nem maradhatott volna Budapesten, mert az ellenforradalomnak már a légköre is megfullasztotta volna. Egyetlen út maradt: haza, szülőföldjére. Kós Károlyhoz igaz rokonszenv fűzte, és lám, maga mögött hagyta Budapestet, szépen indult pályáját, haza sietett Sztánára, a megalkuvó biztosból a férfiúhoz méltó bizonytalanságba. Gondoljuk el, mit jelent, ha ez a két tölgyfaember egymásnak vetett vállal szól a világ négy tája felé szétszóródott népünkhöz. Hazulról üzentek volna, nem mint emigránsok, de a szülőföld tiszta hevületével. És mit jelentett volna Ady „felséges internacionizmusa” Közép-Európának, az egymás mellé rendelt népeknek! A bitorló Horthyval szemben a magyar jakobinus emelte volna fel arcát, és toboroz csapatokat a jövődönék. Ismétlem, játék ez a lehetőségekkel. Vágyalom. De a történelem nagy játszmáit legalábbis végig kell gondolnunk. És ne feledjük: a gondolat is élet.

Érdekes, hogy Tamási Áron mennyire indulatba jött, midőn erről a vágyálmomról beszéltem néki. Kóst nem szerette, Adyt egyenest gyűlölte. A két világháború közötti korszakban az erdélyi magyar irodalom fölött Tamási a délkör és a szivárvány. A székely folklórt az elképzelhető legnagyobb magasságba vitte, de alkotából teljesen hiányzott a történelmi érzék, a régi emlékirók öröksége, mely Kósban nemcsak elevenen élt, de megújódott. A *Hazai tükör* megírása előtt Tamási fölötté érdekessé, nyomtatásban meg nem jelent egykorú emlékiratot kapott, de nem tudott mit kezdeni véle. A *Hazai tükör*ből nem hiányzik az elbeszélő erő, a mesélő készség, az

epizódok tarkasága, csupán a történelem. Az igazi írónak mindig az fáj, ami hiányzik belőle. Lám, Tamási két cserefa közé temetkezett, hogy pora a keményfa humuszává lényegüljön...

ADY ÉS A KONZERVATÍV KRITIKA

Ady fogadtatásának az anyaga köteteket tölt majd meg. Jelentkezése választóvíz volt, mindenkit állásfoglalásra ösztönzött. A vélemények vallomások voltak a kortársak szellemi színvonaláról, olykor erkölcsi értékéről is. A tárgykört alaposan meg kell szűkítenem, csupán két kiváló tudós véleményével foglalkozhatok.

Horváth János 1910-ben tanulmányt írt *Ady s a legújabb líra* címen, erősen konzervatív szellemben, de irodalmi színvonalon és a közeledés jószándékával. Alap-étele így fogalmazható meg: Ady erkölcsi felfogása elítélendő, költői ereje tagadhatatlan. Tanulmánya sorsdöntő időben jelent meg. A nyugati irodalmakban már végbement az ember felszabadulása, a mi félig feudális, elmaradt társadalmunk azonban mindennemű szabadságmozgalomnak esküdt ellensége volt. Adyék irodalmi küzdelme ezért egyúttal politikai harc lett, és egyelőre csupán a haladó polgárság támogatta. Horváth János állásfoglalása akkor feltétlenül bátor lépést jelentett. Drámai helyzetbe került. Kálvinista puritánsága megszükitette látókörét, béklyót rakott életérzésére, viszolygott az új irodalom „pogányságától”. Ízlése, társadalmi helyzete, pályaterve egyaránt a konzervatív oldalhoz kötötte, tehetsége és műveltsége pedig azt súgta, hogy mégis balfelé vezet az igaz út. Határmezsgyén állott, még nem döntött véglegesen, csupán irodalmi polgárjogot próbált biztosítani Adynak, mégis támadások indultak ellene. Angyal Dávid kicsinyessége nem izgathatta túlságosan, de nem kisebb ember hallatta tiltakozó szavát, mint Tisza István, Rusticus álnéven. Horváth nem merészelte Tiszával szemben fölvenni a harcot, inkább magyarázkodott? Elmarasztaló ítéletünk igazságtalan lenne, valójában alkata és világszemlélete tiltotta meg, hogy fölvegye. Válaszában Adyékát lelki „anarchiával” vádolja. Ijedtében állította ezt? Távoloról sem, így hitte, aki Ady-tanulmányát figyelmesen elolvassa, láthatja, hogy bár más szavakkal, de ugyanezt állítja. Ebben rejlett alapvető tévedése, mert Adynál senki sem ismerte és követte hűségesebben a világot mozgató Törvényt.

Horváth János Ady-szemléletében másnémű tévedést is találunk, Földessy Gyula így fogalmazta meg: „Ady sohasem lehet csupán tudományos objektum”. Ady költészetét — mint nagy íróinkét általában — nem lehetett elválasztani népe sorsától, valamint az egyetemes emberi történetétől. Konokul öntörvényű génius volt, de távoloról sem öncélú. Adyt bévülről kellett megérteni, és a világtörténelemmel magyarázni. Horváth János mindkét módszertől idegenkedett, szentesített kategóriák híve volt, Adyt is elvont, merev szabályokhoz akarta viszonyítani. Ezért tagadta belső rokonságát Csokonaival, inkább Kölcseyhez hasonlította, mert mindkettőjük zeneisége „homályos”. Majd ilyen ítéletet kockáztat meg: „A nyugatosok, ha öntudatosan tisztában volnának a maguk irányával s irodalmi s nem politikai rokonszenvek alapján válogatnák meg őseiket, a nyelvújító stílromantikusokkal kereshetnék és tarthatnák a rokonságot. Baróti Szabóval, Kazinczyval, Kölcseyvel, Vörösmartyval. Mert a nyugatosok is stílromantikusok és a stílbeli realizmus klasszikusaihoz: Csokonaihoz, Aranyhoz, Petőfihez semmi közük.” Ismét merőben külsőleges jegyek szerint ítél, „kategorizál”. Mindez Horváth János pályájának első korszakában történt. Midőn utóbb a maga területére, irodalmi múltunkba tért, igen jelentős munkákat írt, életműve irodalomtörténetünk egyik fejezete, magatartását tiszta humanizmus jellemzi. Csakis tisztelettel adózhatunk emlékének.

Mégsem mondhatjuk, hogy Adyt konzervatív oldalról senki sem értette meg. Erről azonban alig esik szó. Riedl Frigyesnek hívták, magyar irodalomtörténetet adott elő a budapesti tudományegyetemen, és kerek huszonkét esztendővel volt idősebb Horváth Jánosnál. Keveset gyűjtött, annál többet adott, úgy él emlékezetemben, mint

a nagy fa, dús lombokat hajtott, és csak hullajtotta leveleit biztatásul, üzenetnek, néhányat még mindig a szívemhez szorítva őrizek. Neve német volt, műveltsége és szelleme franciás. Mint nagy nevelő, a közvetlen beszéddel hatott leginkább, a rögtönzés izgalmával és meglepetéseivel. Egyetlen nehézkes mondatot sem hallottam tőle, mindegyik egyszerű volt, teljes értékű és elegáns. Keveset írt, ő is alapján sztoikus bölcs volt, annál többet adott, ajándékozott a tanteremben, szinte eltékozolta magát, de milyen finom mámorral cselekedte.

Adyról tartott előadásait csak hallgatóinak a jegyzetei őrizték meg, de ezek is tanúságot tesznek, hogy már 1919-ben Ady legkülönb megértői közé emelkedett. Adyt vélte a világ legszimbolikusabb költőjének, de más szimbolisták nem hatottak rá. Riedl szerint — és ez egyik legmerészebb megállapítása — Ady szimbolizmusa „centrális”. Gondoljunk Ady és Hatvany vitájára Ady „koncentrátságról”. Hatvany ezt írja levelében: „No, de most már kimondom. Belőled is hiányzik a koncentráció, a nagyszerű tehetség megmunkálása.” Ady pedig így válaszol: „Hidd el, hogy műveletlen és koncentrálatlan voltom külön művészet és külön példája a koncentrátságnak.” Riedl hasonlót gondolt, midőn Ady „centrális szimbolizmusáról” írt? Idézzünk még egyet-mást Riedlből: „Ady nem a metaforát s a metonimiyát szereti, hanem a jelenségeket távoli jelentésükben.” Azután: „Nem tartja szükségesnek, hogy hasonlított és hasonló határozottan esztétikai érzést keltsen, inkább a jellemzőt keresi s ez az ő eredetisége.” Vagy pedig: „Adynál a tragikus Eros jelenik meg. A szerelem tragikus tartalmát fogja fel. Azt állítja, hogy ez a tragikus Eros megérteti velünk a végzetesség fogalmát.” Ady „centrális szimbolizmusa” egyértelmű azzal, amit a költő a koncentrátságnak külön példájának mond. Ez a központi fényerő teszi lehetővé, hogy a jelenségek „távoli jelentését” keresse, megtalálja, és ezáltal mindenek új, mert mélyebb értelmet adjon — vagy mélyebb értelmét lelje föl? Riedl eljutott az Ady-titok gyökeréhez. Ady Érosát pedig legtöbb kortársával szemben nem véli bűnösnek, miként is lehetne az, ha tragikus, és „megérteti velünk a végzetesség fogalmát”? Mindaz, amit Riedl Adyról mond, nagy és mély filozófiai kultúráról tanúskodik. S akkoriban vajon melyik irodalomtudósunk rendelkezett ilyenek?

Riedl Ady ritmuskezeléséről is meglepően újat állapít meg: „Költményei ritmikus tagoltságát nehéz verstanilag kifejezni... A mondattani egymásután ritmikus nála... Ady sokat ismételt, de ez zenei elemet képvisel és vágyat is fejez ki.” Németh László állított ilyeneket *Magyar ritmusában*. De térjünk még lényegesebb dologra. A konzervatív irodalomtörténet éles kritikával kísérte, hacsak indulatosan meg nem bélyegezte Ady magyarságát. Hallgassuk meg Riedl Frigyesét: „Ady az elégedetlenség költője. Ez magyar vonás. Nincs még egy olyan költő, aki ennyire érezné a magyarság és az ember tragikumát, mint ő... Ady érzése szerint a magyarság nem tudta magát kiélni. A költőt bántotta, hogy mindig idegen uralom és befolyás alatt éltünk... Párisban is voltaképp Magyarországot szerette... Anyyira szerette a magyarságot, hogy még külföldön is azt szerette. Nem lehet hazafiatlansággal vádolni az *En nem vagyok magyar?* költőjét. Adyban magyar lélek él, az őseitől örökölt magyar lélek, s talán éppen azért gyűlölte a korabeli magyarokat.”

Ismét döntő fontosságú elmélkedés esedékes. Vezető szerepet játszó irodalomtudósaink színmagyar származásúak voltak, etnikumban gazdag tájakon nevelkedtek s tanultak, Adyt, a magyarság legnagyobb lírai kitörését, mégsem értették. Idegennek érezték azt, ami a legősibb volt benne. Riedl családja idegen eredetű, apja Németországban szerzett doktorátust, a prágai egyetemen lektorkodott, 1861-ben költözött végleg Budapestre, gimnáziumi, majd egyetemi tanár lett. Midőn Pestre került, Frigyes fia őt esztendőzt számlált, gyerekkorát és ifjúságát a fővárosban töltötte, távol a magyar etnikum gazdag forrásvidékeitől. Adyt, a magyarság legnagyobb lírai kitörését tudós kortársai közül mégis egyedül ő értette meg. Nem csupán költészetét, de hazafiságát is egészen a gyökerekig. Ki merte mondani, hogy éppen azért ostorozza korának magyarjait, mert nagyon mélyről jön. Sőt, Ady forradalmiságának is megadta a rangját: „Profétai hangon hirdette a szociális átalakulást.”

Nem kétséges, hogy az egykorú irodalomtudósok sorában Riedl a legeurópaibb

szellem. De honnét merítette mélyből táplálkozó, korszerű felelősséggel telített nemzeti tudatát? Apja magyar nyelvtanokat író szenvedélye nőtt meg benne? Ez is közrejátszhatott, de nemzeti tudata főforrásának nyelvünket és irodalmunkat tekintethetjük, a magyar etnikumot is innét szívta fel. Haladó eszméit pedig onnét származtathatjuk, hogy európaisága tiltakozott az egykorú ország emberi elmaradottsága, silány műveltsége ellen. A két világháború között Szekfű Gyula vitát rendezett, hogy „ki a magyar?” Úgy válaszolok, hogy elsősorban mi tesz nemzetté minket? Úgy vélem: az, ami Riedl Frigyeset a nyelv, a műveltség, az etnikum közvetlen, vagy közvetett mélyre szívása és mindig az emberi haladás nagy céljainak vállalása. Riedl Frigyes ezt a nemzeti eszményt testesítette meg.

ADY HÍVÓI

1919. augusztus elsején mondott le a tanácskormány, és jelent meg a Jászi Oszkár szerkesztette *Huszádik Század* Ady-száma. Midőn Jászi cikkét írta, már váltságban volt a forradalom, és kint is, benn is gyülekeztek az ellenforradalom csapatai. Az *Ady és a magyar jövő* — azt hiszem — Jászi legjobb írása. Jászit még emberibbnek mondható ellenségei is kártékony elméletgyártónak, absztrakt eszméktől megszállott szobatudósnak bélyegezték. Az volt? Írása éppen az ellenkezőjéről tudósít. Lángoló mondatok sorakoznak, a patrióta vall, a tegnapi haladó polgár népi forradalmárrá hevül. Látta, hogy az októberi forradalom félmunkát végzett, a proletárforradalmat azok segítették eltiporni, akik tegnap még saját elnyomatásukról siránkoztak. Megcsapta a feltámadni készülő múlt halálszaga, mégse hátrált, ellenkezőleg, a tétovázás idején Ady forradalmát hirdette meg, mint legmélyebb történelmi hagyományaink folytonosságát. Úgy látta: a hűség Adyhoz életet, a hűtlenség legalábbis lassú halódást jelent. Ám, Ady költői szuverenitását éppen annyira elszántan védte, mint politikai végrendeletét. S éppen ebben mutatkozik meg Jászi szellemi nagysága. Az ő Adyja nem csupán a forradalom folytonosságát jelenti, de ugyanakkor „a teremtés végső értékeire figyelmeztet”. Nem csupán piros lobogás, de fehér izzású logosz is. A forradalmak után valóban ez volt a feladat: ragaszkodni Ady politikai hagyományához, a kiürült lelkeket pedig megtölteni Adynak a logoszával. De ki merészkedett erre? A Nyugat-hemzedék sem, bár Adynak köszönhette létét.

Konzervatívnak mondott tudós is megszólal Ady mellett, és ez ismét Riedl Frigyes (*Ady és Goethe*). Egymástól függetlenül többen észrevették Goethe *Warum gabst uns die tiefe Blicke*, és Ady Lédához írt *Valamikor lyányom voltál* című versének feltűnő rokonságát. Elemezzük röviden, vajon miért éppen ebben az időben írt Riedl Ady és Goethe rokonságáról? A válasz egyszerű: Ady világirodalmi rangjáról tett ezáltal tanúságot. S ne feledjük, nemsokára megjelent Lendvai István verse Ady „zsidóbérencségéről”. Riedl azonban sohase izgatta, hogy mi történik körülötte. Szinte a szentek megszállottságával ment igazságai után. Midőn 1920-ban végre megnyílt az egyetem, csak második óráján kezdte meg kollégiumát. Az elsők már bírhatatlan közállapotainkról beszélt az ártatlan, ezért határtalanul bátor lelkek nyíltságával.

Az Ady-szám sajnos rövid, de pótolhatatlan értékű cikke Lukács Hugó beszámolója *Ady álarcairól*. Lukács a kolozsvári klinikán kezelte Adyt, barátság keletkezett köztük, nem csak a beteget figyelte, de az embert is, és a diagnózisokba mindig beleszámította a zsenit. Ady személyiségének a titka izgatta, de sajnos csak néhány hónap állott rendelkezésére, és tapasztalatait az orvosi lelkiismeret gátlásaival küzdve, vázlatosan örökítette meg. Ady életmódja, az emberekkel szemben tanúsított viselkedése, kiszolgáltatottsága, félelmetes magánya, póznak tetsző önvédelme nehezen érthetők meg Lukács Hugó emlékezése nélkül. Föllebbentette álarcait, megvilantotta lényegét, azután eltűnt életéből.

A végére hagytam Földessy Gyula kilencvenkét oldalas tanulmányát — terjedelmét tekintve egész kis könyv. Az Ady-számban mindjárt Jászi bevezető tanulmánya után következnek, és megjelenése után csaknem egész élete Ady költészetének szolgálatában telt el. Már *A menekülő életet* Földessy rendezte sajtó alá, s barátságuk — személyes okból — egy időre válságba jutott ugyan, de végül kibékültek, s a halotthoz legendás hűséggel ragaszkodott. Sorsát ez a hűség döntötte el, ezért nem nyert képességeihez méltó helyet a Horthy-korszakban, 1945-ben pedig már betöltötte hetvenegyedik évét, ezért inkább csak erkölcsi elégtételt kaphatott. Különböző gimnáziumi tanár volt Pesten, majd az Akadémia szótárkészítő bizottságánál dolgozott. Évtizedeken keresztül felhőtlen barátság fűzött hozzá, bizalmába fogadott, nem volt titka előttem, még legbensőbb családi ügyeibe is beavatott.

Adyt nálánál senki sem ismerte jobban, s védelmére mindig készen állott, soha sem nézte, hogy ezzel mennyit árt magának, egyedül az igaza érdekelte. A forradalmak leverése után Ady két tűz közé jutott, nem csupán jobb felől érkeztek támadások, de saját táborra sem adta meg néki, ami megillette. Ha nem is tagadta meg, mint Kosztolányi szerencsétlen „Ady-reviziója”, de jelentőségének igazságtalan csökkentésére törekedtek, elhanyagolták; nemzedékem néhány tagja is csaknem ellenségesen viselkedett véle szemben. Földessy mindig fölvetta a harcot, ezért lassanként mindenünnét kiszorult, utolsó nagy, és az Ady-kérdés megértéséhez nélkülözhetetlen tanulmányát (*Ady értékelése*) én tettem közzé a *Kelet Népeben*, 1939-ben, *Az ismeretlen Ady* kiadását pedig a *Debreceni Ady Társaság* vállalta (1941). Írásait nem egyszer saját költségén kellett kiadnia, Ady ama kisszámú kortársai között a helye, akik Adyért és nem Adyból éltek.

Bár gyakran találkoztunk, számos levelét őrzöm, valamennyi az egykorú irodalmi élet eseményeit elemzi, illetve titkait leplezi le mindig az igazság fényénél. Mind-egyik levél biznyság Földessy emberjéről és írói becsületéről. Minden igazságtalanság sajátjaként fáj neki; kevésen kísérték József Attilát ekkora együttérzéssel rögzös pályáján. Tulajdonképpen egy harcos folyóiratot kellett volna szerkesztenie, mert éppen olyan szenvedéllyel szeretett „disputálni”, akár Ady Endre. Hiú ábránd, hiszen még Ady sem tett szert ilyen lapra, a Nyugatnál pedig csak félig volt otthon, mint Illés Endre perdöntő tanulmánya megállapítja. Földessy időnként nem tudta magába fojtani keserűségét és felháborodását, valakinek ki kellett öntenie, és én voltam a „panaszfal”.

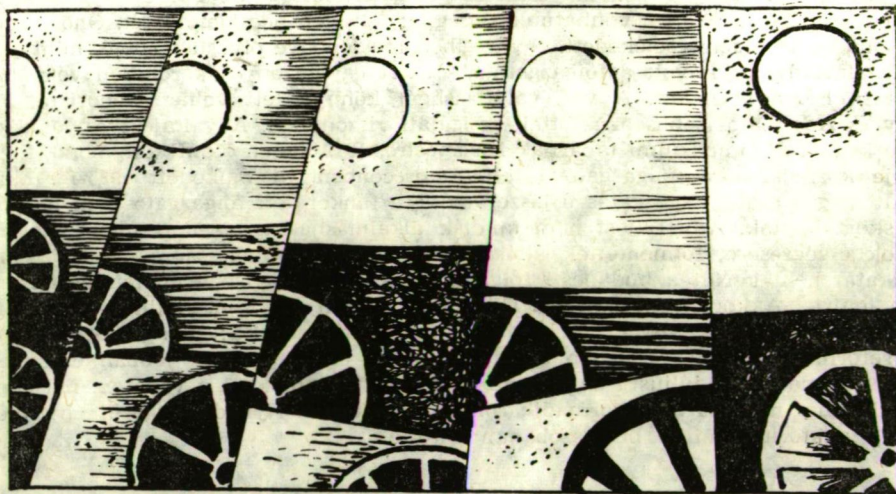
Mindez természetesen nem jelenti azt, mintha Földessy nem tévedhetett volna. Ki nem téved? A tévedések helyesbítése pedig kötelességünk. Földessyvel is vitázhatunk, csupán egyet nem vonhatunk kétségbe: feltétlen becsületességét. Önös érdekből soha semmit sem cselekedett. Nemrégiben meglepődve olvastam, hogy mint pesti tanárnak, Ady Lajos volt a főigazgatója, s ezért egy bizonyos kérdésben véleményalkotása hozzá igazodott. A vád valótlanságát könnyű lett volna ellenőrizni, Földessy és Ady Lajos sohasem állottak szolgálati viszonyban. Ady Lajost Apponyi nevezte ki állami gimnáziumi tanárnak Budapestre. 1919 elején Kunfi Zsigmond, Endre bátyja közbejárására, főigazgatóvá tette Debrecenben, itt működött 1935-ig. Ekkor indult meg a tanügyi igazgatás újjászervezése, a tankerületi főigazgatóságok nagyobb hatáskört kaptak. Ady Lajost nem találták alkalmasnak a megnőtt főigazgatói feladatok elvégzésére, fölmentették állásától, és tanügyi főtanácsosi címmel beosztott munkatársként került a budapesti főigazgatóságra. Ez a kétségtelen leminősítés nagyon letörte. Akkor nyomultak elő Gömbös „reformifjai”, ezek Bethlen híveit öreg csákyásoknak hitták. Ady Lajos keserű humorral mondogatta: „Lám, öreg csákyásból reformifjú lettem.” — Nem bírta elviselni a csapást, egyre jobban emésztette magát, és már 1936. július 4-én agyembóliát kapott Szolnoknál a vonaton. Másnap a második, hat nap múlva a harmadik roham következett. Nyugdíjba került, hátralevő éveit szanatóriumban és betegszobában töltötte.

ADY UTÓÉLETE

Hátravan még egy lényeges kérdés. Igaza volt Földessynek, midőn oly elszántan védte Adyt? Nem esett időnként túlzásba? A válasz ismét csak történelmi méretek között adható meg. Földessynek nem csupán Adyt, a költőt illetőleg volt igaza, de történelmi méretekben is. Jászi Oszkár fejlett történelmi előérzessel látta a jövődőt, a magyar haladás táborának széthullását, sőt atomizálódását. Ismét vissza kell térnem *Ady és a magyar jövő* című cikkéhez. Ezt az írását a forradalmak utáni helyzetben a magyar haladás alapokmányának tekinthetjük. Jászi, midőn Ady eszmévilágában szemlélte a követendő és büntetlenül meg nem sérthető Törvényt, mintha a leselkedő veszedelmeket is látta volna. Jászi Adyja „gyönyörűen szintetikus egyéniség volt”, aki a város és a falu értékeit magasabb egységbe forrasztotta. Jászi jól látta irodalmunk és társadalmunk végzetes kettéhasadását: „Az utolsó évtizedekben a magyar költészet képviselői két, szinte hermetice elválasztott típusba tömörültek: itt a falu, ott a város lelkének megszólaltatói és hegedősei. És ami még rosszabb és veszedelmesebb: itt Budapest, ott az egész roppant falu, melyet Magyarországnak neveznek!” Utóbb ezt az ellentétet élezték ki, és ugratták egymás ellen, Jászi azonban megoldásra, igazságos és becsületes szintézisre törekedett: „Ady egyik pólusnak sem lett a költője, hanem ősi, hatalmas falusisága ösztönein keresztül szívta magába a városi kooperáció igazi kultúrnedveit, de mindig tisztán látva és érezve, hogy a város úgynevezett civilizációja mögött mennyi a rövidlátás, a hisztéria és a hengegés, ellenben a falu úgynevezett barbársága mögött mennyi az örökletes józanság, szabadságvágy és büszke önállóság.” Ha Ady tanítását és Jászi intelmét követjük, a népi-urbánus ellentét nem válhatott volna a két világháború közötti korszak egyik mérgező fekélyévé. Jászi szerint magyarságunkat Ady oly élesen hangsúlyozta, mint a kuruc költészet óta senki, de útja „a magyarságon át az emberiséghez. A falun át a városhoz. A szabadságon át a szocializmushoz” vezetett. Földessy ugyanilyen történelmi hitet táplált.

Ady történelmi és költői jelentősége egyenlő értékű. Utóéletének csak bevezető sorait írtam le. Folytatásuk tanulmányisorozatot vagy könyvet igényel. Az igazmondás és a bűnbánat jegyében kell megírunk. Ady történelmi mellverést és katarzist kíván tőlünk. Eléggé erősek és méltók vagyunk erre?

Csúdn. 1977. szeptember—október.

HÉZSÓ FERENC RAJZA (ADY: A TÁVOLI SZEKEREK)